

PLATO IN TIJDEN VAN PHOTOSHOP

Plato

GER GROOT

in tijden van Photoshop

Met illustraties van Marc Suvaal

Lemniscaat

Copyright © Ger Groot, 2014

Illustraties en vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2014

ISBN 978 90 477 0641 0

NUR 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bind- en drukwerk: Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie, opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

Inhoud

Voorwoord – Met filosofen in gesprek	7
Plato – Liefde voor de waarheid?	19
Aristoteles – Schrijf uw eigen tragedie	23
Aurelius Augustinus – De schepping van het innerlijk	27
Thomas van Aquino – Denken tot waar geen mens heeft durven gaan	31
Desiderius Erasmus – Zotheid om bestwil	35
Niccolò Machiavelli – De kunst van de macht	39
Michel de Montaigne – Vriendschap verenigt ons	43
René Descartes – Het onverwoestbare ‘ik’ en ons brein	47
Blaise Pascal – Onzekere, verwarde en verbrokkelde mensen	51
Baruch de Spinoza – God – of de natuur?	55
Jean-Jacques Rousseau – Doordeweeks verlicht, in het weekend romantisch	59
Immanuel Kant – Vrije wil in een almaar wetenschappelijker wereld	63
Georg Wilhelm Friedrich Hegel – ‘Het verleden is een vreemd land’	67
Arthur Schopenhauer – Rationaliteit is oppervlakte	71
Søren Kierkegaard – Ieder zijn eigen levensvervulling	75
Karl Marx – Scherpzinnige boeman	79
Friedrich Nietzsche – Mens, durf te leven!	83
Ludwig Wittgenstein – Taal is niet één geheel	87
Martin Heidegger – Gehoor geven aan de wereld	91
Jean-Paul Sartre – Vrijheid boven alles	95
Hannah Arendt – Het gevaar van een zachte dictatuur	99
Emmanuel Levinas – Hoe jij mij ‘ik’ maakt	103
Albert Camus – Zuivere deugd is moorddadig	107
Jacques Derrida – Hoezo plagiaat?	111
Charles Taylor – Zelfbewustzijn, erfenis van de religie	115
Verder lezen	119
Verantwoording	135

Met filosofen in gesprek

Plato wist niets van Photoshop. Noch van de iPhone, Skype, Instagram of de TomTom. De grammofoon van Edison lag nog twee, de bril één millennium in het verschiet. Hij beschouwde slavernij als een gewone zaak en vrouwen als wezens die niet echt konden denken. Aan democratie had hij een broertje dood; vreemde volkeren waren ook voor hem ‘barbaren’. Wat zou zo’n man die vierentwintig eeuwen geleden leefde, ons nu nog te vertellen kunnen hebben?

Wat voor Plato gold, geldt voor het merendeel van de filosofen wier namen ons nu spontaan te binnen schieten. Rousseau kende de verbrandingsmotor niet, en hij zou over het ‘onnatuurlijke’ daarvan ontzet geweest zijn. Aristoteles had nog geen idee van telex of fax, inmiddels alweer bijna vergeten communicatiemiddelen. Ik vraag me af of Jean-Paul Sartre ooit geweten heeft wat een Tefal-pan is – en dan zitten we al midden in de twintigste eeuw. Nietzsche kwam juist op tijd om te kunnen experimenteren met het eerste model typemachine; voor de telefoon was het nog *nét* te vroeg.

Een wereld zonder al die dingen is voor ons bijna ondenkbaar geworden. Toch vond ook ik, toen ik na mijn doctoraalexamen filosofie begon te doceren, maar één apparaat op het bureau in mijn universitaire werkkamer: de telefoon die Nietzsche net had gemist. Wilde ik collegedictaten of artikelen op papier zetten, dan moest er een late nazaat van diens primitieve schrijfmachine aan te pas komen, met een mechanische aanslag waar je sterke spieren in de vingers voor nodig had. Mobiele telefonie was iets voor politieauto’s en het loodswezen buitengaats.

Alleen met moeite kan ik me nog indenken hoe ik toen moet hebben geleefd: zonder computer, zonder WhatsApp, zonder betaalbare vliegreizen of *home cinema*. Toch begrijp ik alles wat ik toen schreef ook nu nog moeiteloos. Ik ben het misschien niet meer met alles eens van wat ik durfde te beweren. Maar wat mij bezighield verschilt niet zo heel veel van waar ik mij nu druk over maak.

In dertig jaar tijd mag de wereld op veel punten bijna onherkenbaar zijn geworden, de levensvragen en filosofische problemen zijn er alleen aan de oppervlakte anders uit komen te zien. Breid die periode uit, en je komt vanzelf van Nietzsche via Thomas van Aquino bij Plato terecht. Wie door het bovenlaagje van onze problemen heen ziet, vindt de raadsels terug waarover filosofen zich al eeuwenlang het hoofd breken. En omgekeerd: wanneer je de ogenschijnlijk exotische discussies van denkers uit de Oudheid of de Middeleeuwen tot je laat doordringen, ontdek je dat wat daarin op het spel staat veel vertrouwder is dan je aanvankelijk dacht.

In dit boek probeer ik vijftientig filosofen, uit alle perioden van de geschiedenis, in gesprek te brengen met onze tijd van Photoshop, mensenrechten en een verenigd Europa. Niet alleen om te laten zien hoe veel en hoe lang er al niet is nagedacht over problemen die ons nog altijd de onze zijn. Maar ook om ónze ideeën te contrasteren met vroegere inzichten en hen daarmee iets minder vanzelfsprekend te maken. Want filosofen zijn er niet alleen om ons gedachten aan te reiken. Ze zijn er misschien nog wel méér om ons een beetje uit evenwicht te brengen en op het verkeerde been te zetten.

Anders leren denken dan we tot dusver hebben gedaan, over dingen waaraan we tot nu toe misschien niet eens serieuze aandacht hebben gegeven: dat is wat filosofen bij ons teweeg kunnen brengen. Een denkavontuur beginnen waardoor de wereld plotseling van kleur en gestalte vershiet en een nieuw panorama

zichtbaar wordt. Wijsgerige ideeën moeten *eye-openers* zijn: leerscholen die de werkelijkheid vreemd maken en ons ertoe dwingen opnieuw en beter na te denken. Met oude en nieuwe filosofen als leermeesters, plaaggeesten, uitdagers, provocateurs.

Met Nietzsche in de tram

Ooit ben ik met die verwachting filosofie gaan studeren. Ik wilde leren begrijpen, maar vooral mijn teveel aan vanzelfsprekend begrip afleren. Door oude denkers te bestuderen wilde ik erachter komen welke raadsels hen uit de slaap hielden, om zo zélf door te dringen tot aan de grenzen van mijn denken. Waar houden de gebaande paden op, waar laten de gangbare en aanvaarde opinies het afweten en begint het onontgonnen terrein waar nog maar weinig filosofische ontdekkingsreizigers zich hebben gewaagd? Wiens denken heeft zoveel aanstoot gegeven dat ook mijn denken, eeuwen of misschien zelfs millennia later, erdoor wordt aangestoten? Op wie slaat mijn filosofische machinerie aan?

Er zijn wereldgebeurtenissen waarvan mensen nog tientallen jaren later weten waar, hoe en van wie zij daarover voor het eerst hebben gehoord. Zo zijn er ook boeken die het leven verdelen in een ervóór en erná. Ik was student en in een Amsterdamse tram begon ik te lezen in de zojuist verschenen vertaling van een bekend filosofisch boek: *De vrolijke wetenschap* van Friedrich Nietzsche. Ik weet niet meer wat ik de rest van die dag, de avond en de nacht gedaan heb – behalve lezen.

Op één of andere manier moet ik zijn thuisgekomen en ergens in de vroege ochtend moet ik het boek hebben dichtgeslagen. Daarna zou ik nooit meer dezelfde zijn. Over meer dan een eeuw afstand had Nietzsche, misschien wel via zijn primitieve typemachine, mij bij de kladden gegrepen en niet meer losgelaten. Het was alsof ik was afgedroogd in een filosofische bokswedstrijd en de ene na de andere klap voor mijn kop gekregen had.

Wat schreef Nietzsche, wat schreef hij aan mij? ‘God is dood! God blijft dood! En wij hebben hem gedood!’ Daarvan was ik op zich nauwelijks onder de indruk. Netjes katholiek opgevoed, had ik het geloof al sinds lang pijnloos uit mijn leven laten wegglijden. Maar Nietzsche maakte er opnieuw een probleem van. Niet door terug te keren naar de vrome praatjes, maar door me in te prenten dat ik, net als de hele atheïstische stad om mij heen, in het verborgene nog altijd veel te gelovig was. ‘Ik kom te vroeg’, had hij geschreven voor zijn tijdgenoten. ‘Het is mijn tijd nog niet. Deze ongelooflijke gebeurtenis is nog onderweg, ze is nog niet tot de oren der mensen doorgedrongen.’

Nietzsche dacht dat het nog wel een eeuw kon duren voordat het zover zou zijn. Mijn eeuw dus: met een kleine marge was het precies honderd jaar nadat Nietzsche *De vrolijke wetenschap* voor het eerst had gepubliceerd. En inderdaad kon je in het Amsterdam van toen de ene kerk na de andere gesloten zien worden. Nietzsche liet er zijn ‘dolle mens’, die hij deze woorden in de mond legde, een *requiem aeternam deo* aanheffen. Want ‘wat zijn die kerken eigenlijk nog’, zo beëindigde hij de betreffende passage, ‘tenzij de graven en grafmonumenten van God?’

Profetie vervuld, missie volbracht – zo had ik dus kunnen denken. Net als ikzelf leek Europa de godsdienst intellectueel achter zich te hebben gelaten. Misschien niet helemaal zonder spijt – ook Nietzsche bleef niet onberoerd onder zijn afscheid van ‘het heiligste en machtigste wat de wereld tot dusver bezeten heeft’ – maar gedane zaken nemen geen keer. Wij leven inmiddels opgewekt in Nietzsches toekomst zonder God.

Maar naarmate ik vorderde in *De vrolijke wetenschap* hoorde ik een dringender boodschap. ‘Was het maar waar!’ leek Nietzsche mijn naïeve ongelovigheid toe te roepen. Hoe atheïstisch onze cultuur ook geworden mag zijn, in de grond van de zaak is ze nog altijd diep gelovig. Ze blijft rotsvast overtuigd van de waarheid van de mensenrechten, de wetenschap, de democratie, en eerst

en vooral van de waarheid zelf. Bij al die geloofsartikelen plaatste Nietzsche zijn vraagtekens – en méér. Al die heilige huisjes waarin ook wij – zoals hij schreef – nog altijd ‘vroom’ blijken te zijn, brak hij tot op de grond toe af.

‘Want wat stelt “waarheid” nu eigenlijk helemaal voor?’ zo blies Nietzsche de oude Pilatusvraag opnieuw leven in. Herhalen wij met ons geloof daarin niet simpelweg het oudste religieuze misverstand dat er zich boven onze onbestendige schijnwereld iets absoluuts verheft dat wij vroeger ‘God’ noemden en nu ‘waarheid’? Moet ook die laatste er niet eerst aan geloven, voordat wij werkelijk vrij kunnen zijn van alle religieuze rudimenten? Is de ‘dood van God’ niet pas het *begin* van het liedje, in plaats van het eind ervan?

Een cyberspace vol ideeën

Meer dan dertig jaar nadat ik voor het eerst door die waarheidsvraag werd opgeschrikt, is ze alleen maar actueler geworden. Internet is net zo vanzelfsprekend deel gaan uitmaken van ons dagelijks leven als ooit de godsdienst had gedaan. Maar wat is er in cyberspace, de virtuele ruimte die op onze beeldschermen zichtbaar wordt als een geheel eigen werkelijkheid, nu eigenlijk *waar*? Hoe weten we bij de foto’s die we te zien krijgen nog wat werkelijk is en wat niet? Halen we ook zelf niet eerst onze vakantiekiekjes door de Photoshop voordat we ze aan de burens laten zien? Bestaan al die topmodellen op de omslagen van de modebladen wel echt? Tonen de nieuwsfoto’s in onze kranten de gebeurtenissen nog wel zoals ze werkelijk plaatsvonden?

Net zo min als Plato had Nietzsche enig idee van Photoshop. Maar hij wist wel veel van taal en had een gevoelig oor voor de manier waarop wij door middel van woorden de werkelijkheid vervormen. Waarheid, zo concludeerde hij, is niet een één-op-één-relatie tussen woord en werkelijkheid, maar het resultaat van ons eigen spreken. Met onze woorden *maken* we de realiteit

tot wat wij willen dat ze is. En van de weeromstuit gaan we dan geloven dat die aldus geconstrueerde ‘waarheid’ de werkelijkheid zelf is: even onaantastbaar, eeuwig en absoluut als ooit God was geweest.

En Plato, komt ook hij in het verhaal van Nietzsche voor? Volgens die laatste was hij weinig minder dan de uitvinder van wat we het filosofische photoshoppen kunnen noemen. Zonder pc of tablet ontdekte Plato hoe we de werkelijkheid pas kunnen begrijpen wanneer we haar idealiseren. De wereld is vol losse dingen die chaotisch naast elkaar staan en waartussen we verloren zouden raken als we daarin niet een zekere orde zouden aanbrenge-
gen. We zien talloze voorwerpen met vier poten, maar vinden onze weg pas wanneer we sommige daarvan ‘stoelen’ en andere (zonder rugleuning en iets hoger) ‘tafels’ noemen. Dat woord verenigt die voorwerpen en wist tegelijkertijd de verschillen tussen hen uit. Rode, groene en misschien zelfs driepotige tafels herkennen we vanaf dat moment allemaal als *tafels*.

Verschilt dat veel van wat Nietzsche deed? Ja en nee. Nietzsche ging op zijn denkbeeldig computerscherm nog driester te werk. Hij kleurde de beelden van de werkelijkheid in, vervormde en re-
toucheerde ze naar zijn eigen wil en wensen. We zijn het zélf die de wereld naar onze hand zetten, schreef hij. Daarin oefenen we onze machtswil uit, want we willen de wereld beheersen. *Wille zur Macht* noemde hij dat – en die uitdrukking zou zijns ondanks in de twintigste eeuw een schrikwekkende klank krijgen toen de nazi’s ermee op de loop gingen.

Dát konden ze met Plato in ieder geval niet doen. Want Plato photoshopte de wereld op een heel andere manier. We ordenen de wereld niet door in haar een orde te *decreteren*, zo meende hij, maar door deze in haar te *ontdekken*. Ze is al voorgegeven, maar onze ogen moeten nog leren haar te zien. De woorden die we gebruiken om de wereld op een geordende manier te beschrijven ontspringen niet aan onszelf, maar corresponderen met ideeën,

denkbeelden, begrippen die objectief en onafhankelijk van ons met die wereld corresponderen.

Op internet zie je soms sites voorbijkomen waarop geprobeerd is het ideale menselijke gezicht af te beelden. Meestal vormen ze de grootste gemene deler van een grote hoeveelheid portretfoto's, die over elkaar heen worden gelegd en zo tot een gemiddelde worden getransformeerd. Het resultaat is bijna altijd een harmonieus en aantrekkelijk gezicht dat we allemaal wel zouden willen hebben. Het ideaal duikt verrassend genoeg op vanuit de grootste gemene deler.

Zo ging Plato ongeveer te werk in zijn zoektocht naar de begrippen of 'ideeën' waarmee wij de wereld ordenen. Ze bestaan uit datgene wat de dingen waarnaar ze verwijzen gemeen hebben, vormen er in zekere zin het gemiddelde van. Ze bestáán niet in onze aardse werkelijkheid, net zo min als het ideale gezicht op de internetsites echt bestaat. Maar ze zeggen wel iets over de realiteit. Ze leggen er een zekere regel aan op. Met zo'n 'idee' kun je de werkelijkheid begrijpen, door de dingen ernaar te *noemen*. En ja: ook volgens Plato vormden dergelijke 'ideeën' het toppunt van schoonheid. Zo zou de wereld eruit moeten zien, als ze ideaal geweest was.

Dat is ze niet, maar dat neemt het ideaal niet weg. 'Ergens' moet het bestaan, want het heeft een objectieve betekenis, meent Plato. En zo komt hij uit bij zijn 'wereld van ideeën': een soort cyberspace vol ideale, onstoffelijke vormen die we nodig hebben om wat wél stoffelijk is te kunnen vatten, en onderscheid te maken tussen wat meer en wat minder aan dat ideaal beantwoordt.

Twitterende filosofen

Nietzsche en Plato: twee denkers die de wereld probeerden te begrijpen en daarvoor allebei gebruik maakten van een soort Photoshop *avant la lettre*. Maar ze staan wel haaks op elkaar.

Nietzsche wilde niks weten van de geestelijke ‘ideeënwereld’ die Plato meende te hebben ontdekt. Die leidde onze aandacht alleen maar weg van de ene aarde waarop we leven, naar een soort hemel waarom het in het leven dan wél te doen zou zijn. Nietzsche zag in Plato al een voorafschaduwing van het christendom dat een paar eeuwen later zou ontstaan – en dat hij verafschuwde vanwege de levensvijandigheid daarvan. ‘Wees de aarde trouw!’ liet hij zijn filosofische held Zarathoestra uitroepen. Geloof niet in de sprookjes van een eeuwige ware werkelijkheid, die er alleen maar op uit zijn de levenskracht die door je aderen stroomt te breidelen en te fnuiken!

Dat kan best zijn, zo zou Plato Nietzsche hebben kunnen antwoorden. Maar hoe wil je dán verklaren dat wij, wanneer we om ons heen kijken, de wereld zien als een geordend geheel? En dat we die kennelijk allemaal als *hetzelfde* geheel zien? Dat kan toch niet het resultaat zijn van *jouw* individuele wil, die photoshoppend met de werkelijkheid aan de haal gaat? Daarvoor moet je een orde ontdekken die geldt voor ons allemaal en in zekere zin boven ons verheven is. Dat alle tafels op een bepaalde manier op elkaar lijken, bepaal jij of ik niet. Dat twee plus twee vier is nog minder. Niet voor niets is de mathematica voor Plato de meest zuivere vorm van denken: honderd procent ideëel, honderd procent cyberspace.

En wij – wat moeten wij daarvan vinden? Wie heeft gelijk? Nietzsche met zijn meeslepende retoriek, die je moeiteloos vierentwintig uur ononderbroken in haar ban houdt? Of Plato die óók wist wat schrijven was, maar veel bedachtzamer en analytischer te werk gaat? Als dat laatste het kenmerk is van de ware filosoof, dan héb ik je, Plato! – zou Nietzsche uitroepen. Ook jij verleidt je lezers, net als ik. Alleen houd je dat zorgvuldig verborgen onder je ernst. Je bent een wolf in schaapskleren. Ik daarentegen ben gewoon een wolf – en ik ben er trots op!

En daar staan wij dan – van de weeromstuit meegesleept in

een filosofische discussie tussen twee denkers die door meer dan twee millennia tijdsverschil van elkaar gescheiden worden. Je hóórt ze bakkeleien – en onwillekeurig gaan we ons mengen in hun twistgesprek. Want natuurlijk hebben ook wij over al die dingen een mening – al mag die in de loop van het debat rustig een paar keer om zijn as draaien. Het gelijk van de één wist dat van de ander niet uit. Het zal ook óns meeslepen, totdat er een weerwoord komt dat op zijn manier indruk maakt – of waar we zelf een *derde* positie tegenover willen stellen.

Maar dan zijn we allang het eeuwenoude debat van de filosofen ingetrokken. Aangestoken door hun scherpzinnigheid, hun pathos, hun hebbelijkheden en onhebbelijkheden zijn we hun tijdgenoten, hartsvrienden of aartsvijanden geworden. In ieder geval laten ze ons niet meer los en blijven ons lastig vallen met hun inzichten en *hang-ups*. Dwars door de tijd heen sturen zij ons en elkaar hun e-mails, steken bij elkaars geschriften hun duim op, of juist niet. Wie goed luistert, hoort het in de geschiedenis van de filosofie twitteren, oorverdovend soms.

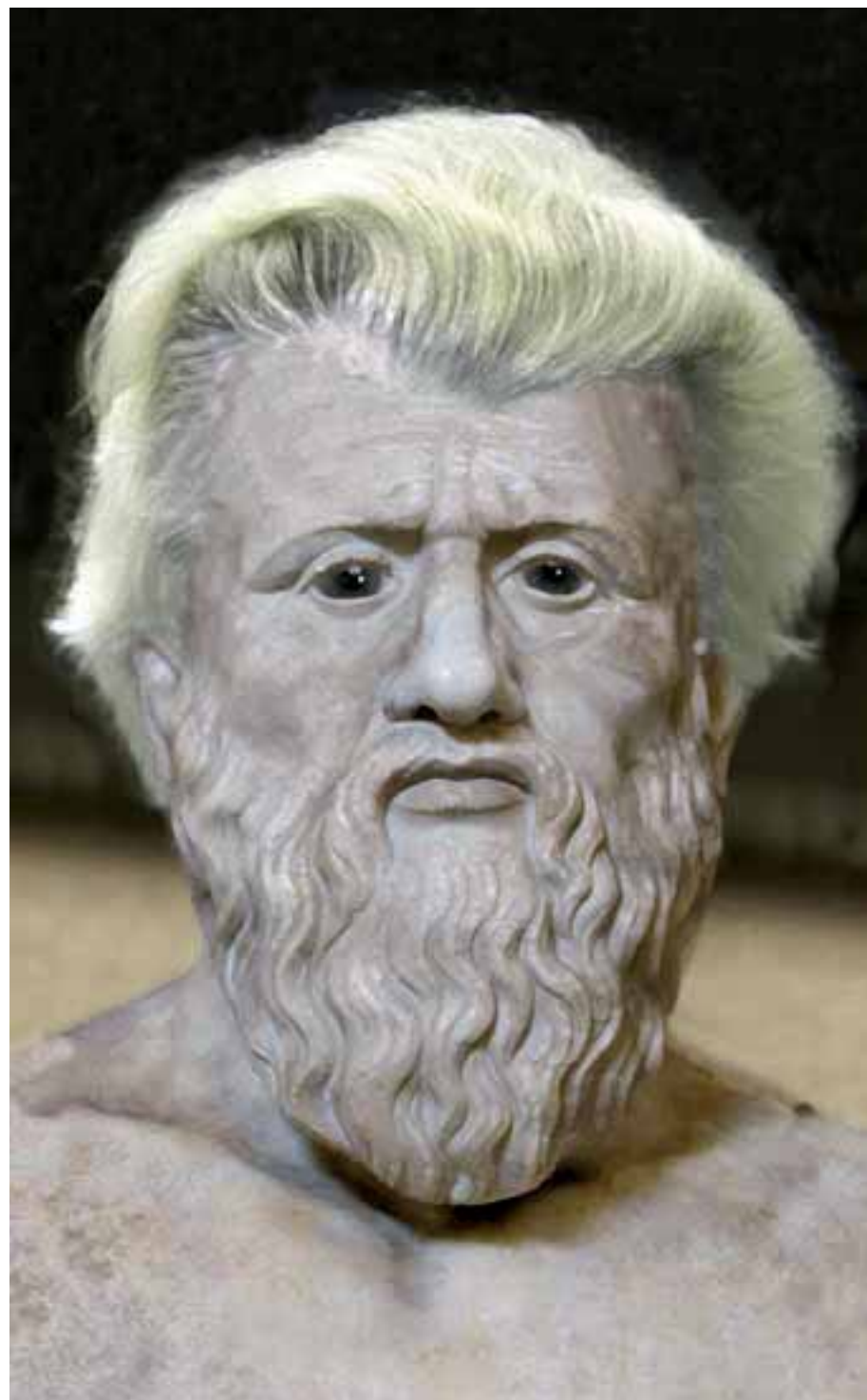
Zo vindt het probleem van de vrije wil dat door de hedendaagse hersenwetenschap opnieuw is opgeworpen, een echo in het denken van Kant – ook al had die van *neuroscience* nog geen benul. Zo vindt de sceptische postmodernist zijn eigen vraag ‘Wat weet ik eigenlijk?’ terug bij Montaigne, die zich er vijf eeuwen eerder ook al het hoofd over brak wat dat ‘ik’ dan wel mag zijn. Zo ziet de politicus van vandaag zijn eigen machtstactieken al feilloos beschreven door Machiavelli en roept Thomas van Aquino vanuit de zogenaamd ‘duistere’ Middeleeuwen ons toe wat een ongelooflijk avontuur het denken wel niet is.

In dit boek probeer ik iets te laten horen van het nijverige gekwetter waarmee wijsgeren in de westerse wereld door de eeuwen heen met elkaar én met ons in gesprek zijn gebleven. Mijn selectie van filosofen bestrijkt de hele geschiedenis van het denken, met een duidelijke nadruk op de moderne en hedendaagse

tijd. In elke keuze slaan nu eenmaal bepaalde voorkeuren en verwantschapsgevoelens hun slag. De ene filosoof roept gemakkelijker associaties op met onze problemen of met verschijnselen van vandaag dan de andere.

Dit boek is dus geen inleiding in de geschiedenis van de wijsbegeerte en de afzonderlijke hoofdstukjes zijn geen beknopte samenvatting van wat de betreffende figuur allemaal heeft gedacht. Ze vormen impressionistische en fragmentarische pogingen om opnieuw een gesprek aan te knopen. Er moest een vonk overslaan tussen toen en nu, tussen hen en mij – en daartoe heb ik mijn fantasie veel vrijheid gegund en de verrassende frisheid van oude denkers ruim baan gegeven. Ik hoop dat ze, vanuit hun filosofenhemel, mijn vrijpostigheid kunnen waarderen of althans tolereren.

Misschien leren deze stukjes hún dan ook iets over ons: over de wondere wereld waarvan de meesten van hen zich geen voorstelling hadden kunnen maken en die voor ons zo vanzelfsprekend lijkt. Aan dat laatste probeert dit boek enige afbreuk te doen. Verwondering is het begin van alle filosofie, zo wisten de oude Grieken al. Naarmate wij meer leren herkennen van wat in andere eeuwen is gedacht, komt onze eigen werkelijkheid ons des te raadselachtiger voor. Tussen die vervreemding en herkenning in beweegt zich dit boek, van denker tot denker, van ontmoeting tot ontmoeting, van eeuw tot eeuw.

Liefde voor de waarheid?

Ook ik heb af en toe mijn Job Cohen-momenten. Waarschijnlijk kent iedereen de onthutsende ervaring oog in oog te staan met een tegenstander die naar alle redelijke maatstaven geen gelijk heeft, maar van de omstanders toch gelijk *krijgt*. In de Tweede Kamer overkwam dat Job Cohen regelmatig in zijn aanvaringen met Geert Wilders. Maar rechts-extremisten hebben daar niet het patent op. Mijn pijnlijkste ervaring van een mond vol tanden had ik tegenover een zéér linkse tegenstander. Ook toen ketsten al mijn argumenten, pleidooien en redeneringen af op een pantser van gewiekste *oneliners*.

Ik weet niet of Plato in het woelige Athene van de vierde, vijfde eeuw voor Christus ooit iets dergelijks ondervonden heeft. De tijden waren er wel naar. De samenleving veranderde snel, de bloeiende stadstaat trok een menigte 'gastarbeiders' aan, oorlogen stonden garant voor permanente buitenlandse dreiging. Het was een ideale voedingsbodem voor populisten en praatjesmakers, *Strebers* die uit waren op geld en macht. 'Sofisten' werden zij genoemd: linke jongens die niet erg maalden om waarheid, maar om woorden die effect sorteerden des te meer.

Dat is althans het beeld dat ons van de sofisten is overgeleverd en Plato is daar in belangrijke mate verantwoordelijk voor. Want hijzelf, zo hield hij zijn gehoor voor, was niet zoals zij. Hem ging het niet om winst of eigenbelang, maar slechts om wat waar was en uittorende boven alle gekrakeel. Waarheid is nu eenmaal eeuwig en wij, eindige mensen, kunnen ons daaraan alleen maar ondergeschikt maken.

Zo won Plato alsnog het pleit. Wie zwicht er ten slotte niet

voor het absolute van de eeuwigheid? Daar hebben we de wetenschap aan te danken die objectief de samenhang van de werkelijkheid doorzoekt, en ons geloof in een rechtvaardigheid die niet afhankelijk is van manipulatie of glatte praatjes. Plato, zo menen bijna alle filosofen, legde de grondslag voor de wijsbegeerte in al haar aspecten en alles wat zich daarvan later heeft afgesplitst.

Maar ook Plato bleef niet voor wantrouwen gespaard. ‘Deed hij eigenlijk wel iets anders dan de sofisten die hij wilde verslaan?’ vroeg ruim tweeduizend jaar later Friedrich Nietzsche zich af. Was zijn beroep op de waarheid zélf wel zo waarachtig? Of was het misschien een sublieme truc waarmee hij in één klap de omstanders uit zijn tijd – en alle latere tijden – aan zijn kant kreeg?

Wie zelf op hoge toon pretendeert belangeloos te zijn, zegt immers stilzwijgend dat zijn tegenstanders dat *niet* zijn. Die retorische klap komen die laatsten nooit meer te boven. Wie hardop roept *I’m not a crook*, zoals ooit Richard Nixon deed, is voor eeuwig door dat woord besmet.

Plato was volgens Nietzsche dan ook niet de man die de filosofie gered heeft uit de klauwen van de sofisten. Hij was alleen maar een betere sofist, die met zijn beroep op ‘de waarheid’ zijn gehoor nog succesvoller wist te manipuleren dan zij, eenvoudigweg door te pretenderen juist géén sofist te zijn. In zijn *Dialogen* presenteerde hij zich met een *gephotoshopt* zelfportret dat de geschiedenis van de filosofie zou bepalen.

Heeft Nietzsche gelijk? De enorme verdiensten van de wetenschap lijken hem tegen te spreken. We weten steeds beter hoe de werkelijkheid in elkaar zit. En ook al zijn wetenschapsfilosofen het er nog altijd niet over eens wat ‘waarheid’ precies betekent, we plukken daar technologisch wel de vruchten van.

Maar op mijn Job Cohen-momenten weet ik dat zo zeker niet. Dan lijkt het publieke debat plotseling veel meer op wat de

sofisten beoefenden: een strijd om gelijk krijgen door met alle mogelijke middelen te suggereren dat je het al hebt. Daartegenover legt mijn koele rationaliteit het reddeloos af, kennelijk omdat ik niet zo goed kan redeneren als Plato.

Of simpelweg omdat het trucje niet meer werkt. Daar is de filosofie nog altijd niet uit. Plato's ster is al enige tijd aan het dalen. Karl Popper beschreef hem in *De open samenleving en haar vijanden* (1945) als de voorloper van het politieke totalitarisme. Het postmodernisme zag Plato als de wegbereider van een filosofie die met haar beroep op een eeuwige waarheid de ogen sloot voor de onvermijdelijke betrekkelijkheid van al ons denken.

Toch kunnen we het ook niet stellen zónder waarheidsgeloof, zo moest de Franse 'deconstructie'-filosoof Jacques Derrida toegeven. Elke loochening daarvan veronderstelt diezelfde waarheid steeds weer opnieuw. Of we Plato nu zien als de verlosser van het sofisme of juist als het goochemste voorbeeld daarvan, hij heeft ons reddeloos in de tang.

Plato (rond 427-347 v.Chr.)

In het woelige Athene van de vierde eeuw v.Chr. legde Plato in zijn 'filosofenschool' de Academie het fundament voor de westerse wijsbegeerte en wetenschap. In een reeks van dialogen, meestal met zijn leermeester Socrates in de hoofdrol, behandelde hij de meest uiteenlopende onderwerpen: van logica en metafysica tot ethiek en politiek. Om te verklaren hoe wij de wereld kunnen kennen, ontwikkelde hij de leer van de zuivere ideeën, waarvan alle concrete dingen slechts afspiegelingen zijn. In zijn dialoog *De staat* (rond 380 v.Chr.) legde Plato zijn gedachten over de ideale staatsvorm neer: een maatschappij onder een 'filosoof-koning' die dankzij zijn kennis van de ideeën rechtvaardig kan regeren.

Schrijf uw eigen tragedie

Iemand heeft uitgerekend dat een gemiddelde televisiekijker per jaar een paar honderd moorden gepleegd ziet worden. Verreweg de meeste daarvan zijn niet echt. Nieuwsprogramma's en reportages springen met geweld tamelijk voorzichtig om. Maar dat wordt ruimschoots gecompenseerd door het gefingeerde bloedvergieten in tv-series en films.

Natuurlijk weten we dat wat we daarin zien niet echt is. Maar dat verklaart niet de gretigheid waarmee wij het tot ons nemen. Tenslotte lijden wij met onze helden mee en zijn ónze spanning, pijn en schrik wel echt. Dan moet de zakdoek eraan te pas komen of sluiten wij liever even de ogen. Vreemd genoeg kluistert dat alles ons alleen nog maar sterker aan de buis.

Die paradox is niet nieuw. Aristoteles beschreef haar in de vierde eeuw voor Christus al in zijn *Poetica* (rond 335 v.Chr.) als een van de belangrijkste kenmerken van de tragedie. Want wat gebeurt daarin? De tragedie roept bij de kijkers 'medelijden en angst' op, aldus Aristoteles, en daardoor 'zuivert ze de vreselijke gevallen van lijden die haar onderwerp bij uitstek vormen' van hun weerzinwekkendheid. Het belangrijkste woord in deze passage is *catharsis*, zuivering. Het heeft een duizelingwekkende carrière gemaakt in de kunsttheorie.

Tenslotte gedragen we ons niet alleen bij het toneel of televisiedrama zo ongerijmd. Voor prenten of schilderijen geldt hetzelfde, aldus Aristoteles in de *Poetica*. 'Van de dingen die ons in werkelijkheid pijn doen om te zien, bekijken we met plezier de meest nauwkeurige afbeeldingen, zoals de vormen van de meest verafschuwde beesten en lijken.' Dat plezier ontlene

herkenning van het echte ding op de afbeelding. We zeggen dan: ‘Hé, dat is een slang of een tor’, en die opmerkzaamheid streelt onze intelligentie. Overeenkomsten zien was volgens Aristoteles het begin van alle kennis.

Misschien had hij daar gelijk in. Maar dat verklaart nog niet waarom ons gezellige avondje uit zo vaak neerkomt op het bekijken van moord, geweld en ellende op het bioscoopdoek of operatoneel. Vooral wanneer de plot, zoals dat een tragedie betaamt, slecht afloopt. Dan wordt de booswicht niet gestraft, is er geen ‘poëtische gerechtigheid’ en trekken de onschuldigen aan het kortste eind.

Aristoteles gaf daar geen verklaring voor. Dat is niet zo verwonderlijk. Hij schreef zijn *Poetica* niet als een theoretische beschouwing. In een tijd die de bloei van de klassieke tragedie al achter zich had, wilde hij toneelschrijvers een helpende hand bieden. Vandaag de dag zou zijn *Poetica* in de markt zijn gezet als een praktisch handboek: *How to write your own tragedy*.

Dat heeft latere auteurs er niet van weerhouden de *Poetica* te lezen als een onderzoek naar het wezen van dat toneelgenre. Daaraan danken we de beroemde principes van eenheid van tijd, plaats en handeling. Classicistische schrijvers als Vondel hebben er heel wat mee te stellen gehad – ook al wilde Aristoteles er misschien niet veel méér mee zeggen dan dat een literair werk niet alle kanten op mag fladderen.

Intussen blijft het raadsel van de *catharsis* de verbeelding prikkelen. ‘Wát wordt er nu eigenlijk gezuiverd?’ zo kunnen we ons afvragen. Datgene wat voorgesteld wordt en nu als een puur esthetische configuratie verschijnt? Dat zou een wel erg moderne kunstopvatting zijn. Of worden de gevoelens van het publiek gezuiverd, doordat ze eerst hoog worden opgezweept en daarna in de afronding van het stuk tot bedaren worden gebracht?

Deze laatste opvatting lijkt het pleit te hebben gewonnen, ook al blijft ongewis of Aristoteles er zelf ook zo over dacht. Sinds

Freud de herbeleving van oude trauma's tot een therapeutisch principe heeft gemaakt, lijkt de toneelcatharsis eenzelfde rol te zijn toebedeeld. De uitbarsting van heftige emoties in een fictionele setting wordt een soort vaccin tegen het onderhuids voortwoekeren van diezelfde emoties in de werkelijkheid.

Zo is kunst in de loop der eeuwen een medicijn voor de ziel geworden – maar onomstreden is dat niet. Want kijk opnieuw naar het huidige tv-geweld. Vormt dat een uitlaatklep voor onze natuurlijke agressie? Of zet het juist aan tot *echt* geweld, omdat wij 'mimetische' wezens zijn die – ook dát had Aristoteles al vastgesteld – alles wat ze zien vanzelf na-apen? Vormt pornografie een remedie tegen zedendelicten of bevordert ze die juist?

Het publieke debat daarover is nog lang niet uitgewoed – alsof de Aristoteles van de *catharsis* nog steeds in strijd is met die van de *mimesis*. Ik zet mijn televisie aan en zie de zoveelste moord; ik zet mijn computer aan en beland op de zoveelste pornosite. Word ik daar beter of juist slechter van? Na bijna tweeënhalf millennium zitten we nog altijd met dezelfde vragen.

Aristoteles (384–322 v.Chr.)

Samen met Plato en Socrates torent Aristoteles, die net als zij woonde en werkte in Athene, als een intellectuele reus boven de Oudheid uit. 'De meester van hen die weten', zoals Dante hem heeft genoemd, werd zijn leven lang gedreven door een tomeloos verlangen naar kennis. Biologie, psychologie, retorica, letterkunde, ethiek en metafysica: op al deze gebieden is de invloed van Aristoteles op de intellectuele geschiedenis van het Westen ongeëvenaard. Veel meer dan Plato was hij empirisch georiënteerd, maar ook zijn logische inzichten zouden tot na de Middeleeuwen richtinggevend blijven.